

Jantar i koralji

Bakarić, Lidija; Ivkanec, Ivanka; Loher, Ida

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2012**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:300:984802>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-28**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

JANTAR I KORALJI

JANTAR I KORALJI

ISBN 978-953-6789-63-4

9 789536 789634 >
cijena: 40,00 kn

Katalog

Nakladnik

Arheološki muzej u Zagrebu
www.amz.hr

Za nakladnika

Jacqueline Balen

Tekst

Lidija Bakarić
Ivanka Ivkanec
Ida Loher

Lektura

Božena Bunčić

Oblikovanje i grafička priprema

Srećko Škrinjarić

Fotografije

Filip Beusan
Igor Krajcar
Snježana Mikulčić-Pavlaković

Crteži

Miljenka Galić
Srećko Škrinjarić

Tisak

Tiskara Zelina d.d.

Naklada

300 primjeraka

Katalog i izložba financirani su sredstvima
Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i šport
Grada Zagreba

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 793894

ISBN: 978-953-6789-63-4

Izložba

Organizator

Arheološki muzej u Zagrebu

Autorica idejne koncepcije i izložbe

Lidija Bakarić

Koautorice izložbe

Ivanka Ivkanec
Ida Loher

Oblikovanje izložbe

Sladana Latinović

Oblikovanje i grafička priprema postera i plakata

Srećko Škrinjarić

Fotografije

Filip Beusan
Igor Krajcar

Crteži, slike i animirani film

Miljenka Galić
Učenici O. Š. Šestine, Zagreb,
pod stručnim vodstvom Ide Loher

Restauracija

Sladana Latinović

Preparatorski zahvati

Jasminka Vujičić

Tehnička realizacija

Ivan Troha
Robert Vazdar

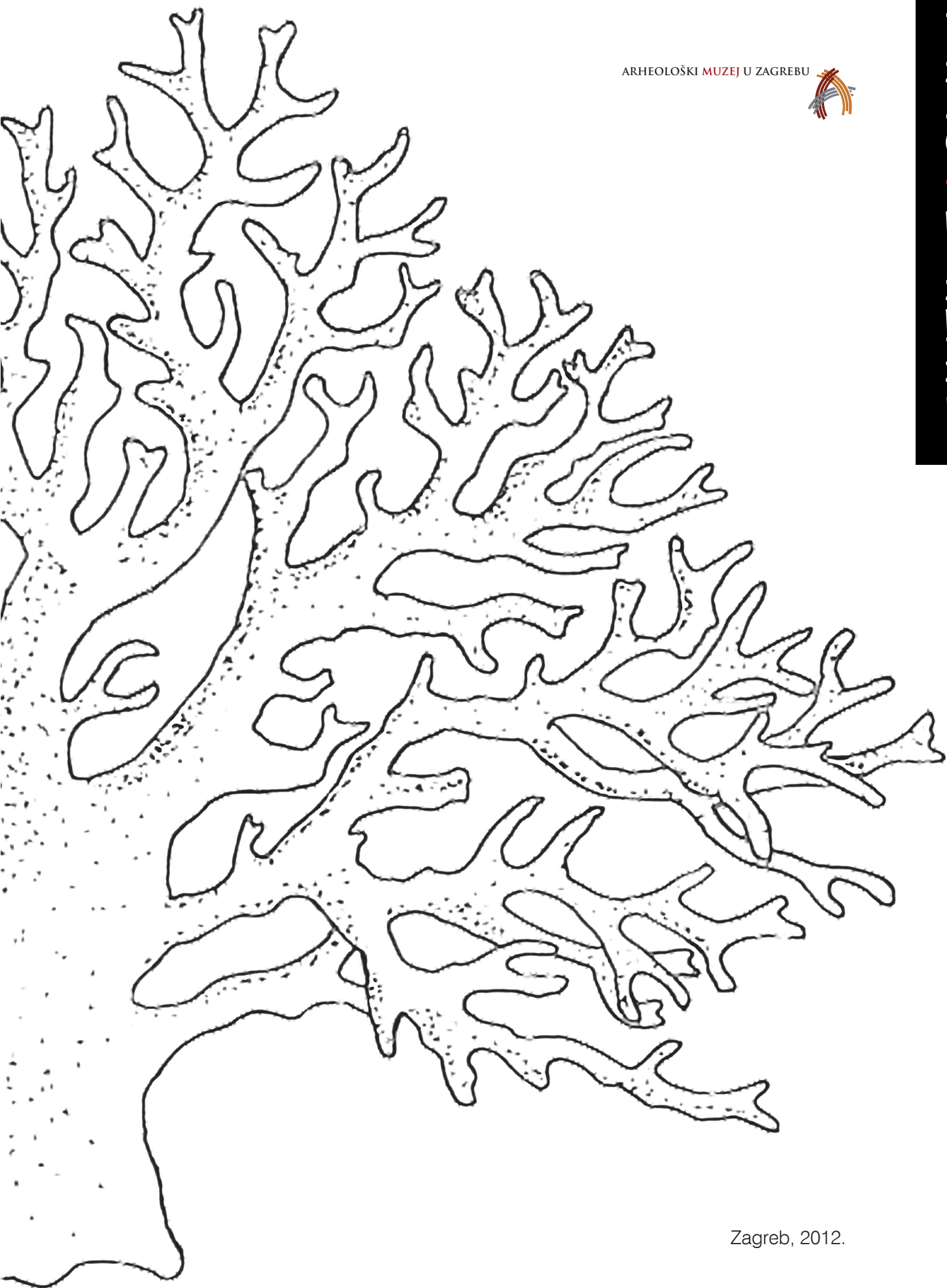
Zahvaljujemo Etnografskom muzeju u
Zagrebu na posudbi predmeta izrađenih
od koralja.

Izložba je organizirana povodom
manifestacije "Noć muzeja 2012."

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU

JANTAR I KORALJI

Zagreb, 2012.

Lidija Bakarić

Uvod 6

Legenda o jantaru
- prema Ovidiju 9

Jantar 10

Legenda o koralju
- prema Ovidiju 25**Ivanka Ivkanec**

Koralj 26

Ida Loher

Grčki mitovi 42

kroz dječji likovni rad
– boja, pokret, preobrazba

Jantar i koralj se upotrebljavaju kao nakit kod mnogih pretpovijesnih plemena/naroda. Oba materijala imaju svoju priču o postanku u grčkoj mitologiji. Oba su nastala od prolivene krvi u vodu/more/ocean (krvave suze nesretnih Helijada – jantar, krv iz odsječene glave Gorgone Meduze – koralj). Imaju slična ljekovita svojstva, kao i apotropejsko značenje (štite od opasnosti). Oba materijala veže crvena boja krvi. Iako se jantar u prirodi rijetko nalazi u crvenoj boji, on vremenom potamni te dobije crvenosmeđu boju, a prema povijesnim izvorima najcjenjeniji je „raskošno crvene boje“. Kako se na mnogim zrnima vide tragovi pročišćavanja zrna od zračnih mjehurića metodom zagrijavanja, vjerujemo da se istim načinom podešavala i boja. Nakit izrađen od jantara ili koralja mora biti nošen, jer na taj način upija vlagu iz kože te nadoknađuje vlagu izgubljenu stajanjem. Gubitkom vlage suše se te prijetu raspadanjem.

Najpoznatije i najveće nalazište jantara je Sjeverno i Baltičko more, dok je koralj vađen iz mora Indije i Mediterana. Od pretpovijesti (pa i danas) ukrase ili amulete nalazimo kod mnogih plemena/naroda širom Europe. Kod pojedinih plemena, kao npr. kod Japoda jantar je obvezni dio (pogrebne) nošnje, zbog njegove ljepote kao i zbog apotropejskih svojstava. Koralj je, vjerujemo, također čest ukras kod pretpovijesnih plemena/naroda, ali je rjeđe nalažen. Brzo gubi crvenu boju te postaje bijel, nalik na kost, brzo se raspada. Zato su podaci o nalazima količinski manji. U povijesnim izvorima zabilježeno je da su Gali ukrašavali svoje oružje koraljem, vjerujući da će taj ukras pomoći pobjedi. U pretpovijesno vrijeme jantar i koralj dio su narodnih nošnji plemena i naroda koji taj materijal nemaju na svojem području. Danas je koralj dio ukrasa nošnje u kontinentalnom dijelu Hrvatske, a jantar u zemljama Baltičkog mora. A crvena boja je dio svih nošnji svijeta.

Izložba *Jantar i koralji* zamišljena je u namjeri da prikaže izrađevine od materijala koji su osvojili i još uvijek osvajaju srca mnogih naroda Europe, kako svojom bojom, tako i ljepotom.

Prezentiran je arheološki i etnografski materijal s ukupno više od dvije stotine raznovrsnih izložaka. Svim suradnicima na izložbi zahvaljujemo na strpljenju i stručnoj pomoći.

Izložba je izvedena je u suradnji s Etnografskim muzejem Zagreb, na čemu najljepše zahvaljujemo.

Kutija za čuvanje koraljnog nakita i koraljni nakit

Jantar

*I kida grančice nježne, al' iz svakog curiti stabla
Stanu krvave kaplje, ko iz rane kakve da teku.
"Nemoj, molim te, majko!" povikaše ranjene kćeri,
"Nemoj, molim te! moje u drvetu t'jelo se trga;
Ostani zdravo!" - i usta pri r'ječma skore se
zadnjim.*

*Iz kore teku suze i kapljući iz mladih grana
Jantar se na suncu stvrdne, te njega bistra rijeka
Prima i dalje šalje, nek Latinske žene ga nose.*

Ovidije, Metamorfoze, II, 359-366. (preveo Tomo Maretić)

Mladi Faetont (sjajni), sin boga sunca Heliosa, dobio je očevu dozvolu da jedan dan vozi Sunčanu kočiju preko neba. Zadatak koji je preuzeo na sebe bio je previše težak, Faetont nije znao upravljati krilatim konjima te je kočija poletjela mimo uobičajene putanje. Vatrene kola su se čas približavala nebu i pržila zvijezde, a čas se spuštala i žarila zemlju. Svi izvori na visokim brdima su usahli, rijeke su gorjele, mora se smanjivala, a u zemlji su se pojavile pukotine kroz koje je svjetlost dopirala sve do Tartara.

Dok su Sunčeva kola letjela nad Afrikom, njeni stanovnici postali su crni, Libija se preobrazila u nepreglednu pustinju, a izvor rijeke Nil se sakrio. Da bi spasio svijet od vatre i propasti, Zeus je munjom ošinuo Faetonta i on je, kao sjajna zvijezda, dok mu je plamen izgarao riđu kosu preletio preko neba i strmoglavio se u rijeku Eridan.

Eridan leži na suprotnom dijelu Zemlje od njegove domovine – Etiopije. Njegovo zadimljeno tijelo našle su i na obali rijeke Eridan sahranile nimfe. Grob je tražila i našla majka Klimena te je dugo plakala nad njim. Faetontove sestre Helijade - Faetusa, Lampetija i Feba (sva tri imena označavaju svjetlost), četiri mjeseca su tugovale i plakale nad grobom te se polako počele pretvarati u drveće (topole ili johe). Iz kore drveća potekle su krvave suze, koje su se u vodi polako stvrdnjavale te pretvarale u jantar.

Lidija Bakarić

Jantar

Rane kulture i civilizacije možemo proučavati na temelju arheoloških ostataka njihove materijalne kulture. Svaka kultura ima svoje specifičnosti, različite stupnjeve tehničkih dostignuća, razne običaje. Običaj nošenja nakita zajednički je svim narodima, nakit je dio nošnje muškaraca i žena. U ranoj pretpovijesti za ukrašavanje koristili su se razni predmeti uzeti iz okoliša, kao što su npr. cvijeće, razne trave, perje ptica, šišarke, koža, krzno i sl. Upotreba dragocjenih materijala za ukrašavanje započela je s otkrićem upotrebe metalnih rudača (bakra, bronce, željeza, zlata i srebra), kada se razvila i jača trgovačka mreža. Rudača se prevozila s rudonosnih područja u udaljene krajeve, koji su u zamjenu davali svoj višak proizvoda. Iako je rudača bila jedan od glavnih predmeta trgovine, trgovački put je obilježen nazivima kao što su put soli i put jantara.

Što je jantar

Jantar je fosilna biljna smola drveća, a njegovo nastajanje mjeri se milijunima godina. Organskog je porijekla, a kemijski sastav mu čine ugljik, vodik i kisik uz primjese drugih elemenata. Specifična težinu mu je lagana, nešto je teži od obične vode, a lakši od morske vode, što znači da u morskoj vodi može plutati. Površina mu je glatka, iako se zbog oksidacije površinski sloj pretvara u koru, koja mijenja boju na tamnije te puca. Trljanjem jantar se negativno naelektrizira te privlači manje predmete¹. Ponekad u njemu nalazimo zarobljene organske tvari i organizme, koji su upali u smolu dok je još bila svježija i ljepljiva.

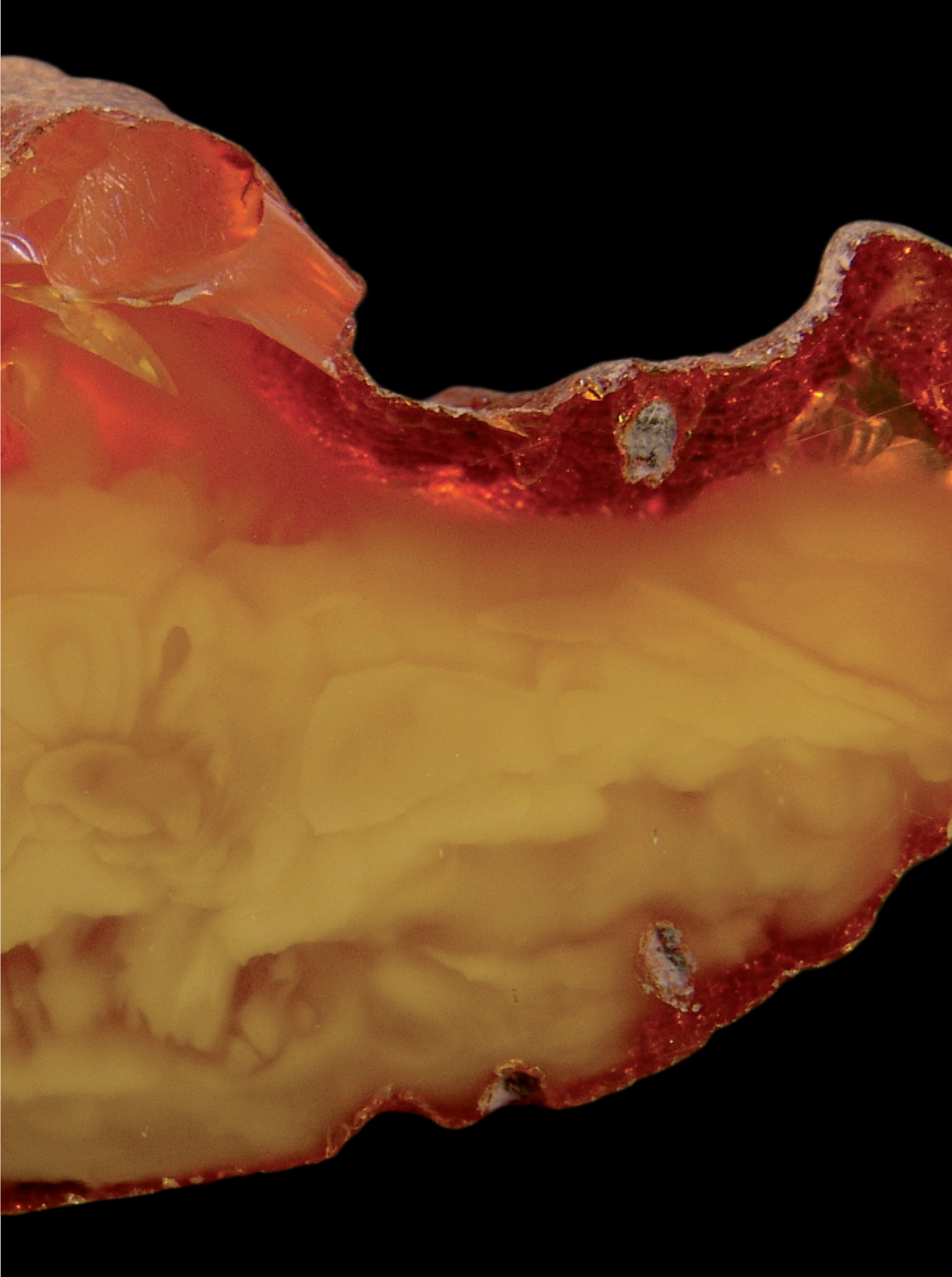
¹ Elektricitet je dobio naziv prema grčkom nazivu za jantar – elektron.

Kako je nastao

Oštećeno drveće stvara smolu koja pokriva nastalu „ranu“ te se na taj način liječi. Oštećenje može nastati na površini drveta, kao i iznutra, primjerice između kore i drveta ili u napuklini samog debla. Kako je smola ljepljiva često se u njoj zarobi neki kukac ili manja životinja (npr. gušter), dio lista ili lišće i slično. Smola curi niz drvo te pada na zemlju. Često padne i grana ili cijelo drvo puno smole. S vremenom smolu i drveće prekrije zemlja, a nakon mnogo milijuna godina drvo se pretvori u lignit, ugljen koji se rabi kao gorivo, a smola u jantar.

Boja

Jantar nalazimo najviše u spektru od žute do tamnosmeđe boje, on može biti zelen, plav, siv, crven ili potpuno crn. Boja ovisi o tvarima u okolišu u kojem je ležao. Obično je poluproziran, iako ga nalazimo i potpuno neprozirnog. Prozirnost ovisi o broju zarobljenih mjehurića zraka u njemu. Ukoliko je broj mjehurića velik, jantar je neproziran, gotovo bijel. Manji broj mjehurića omogućava bolju prozirnost te intenzivniju boju. U pretpovijesti su zrna jantara zagrijavali u svinjskoj masti te na taj način postizali da se zračni mjehurići pomiču iz sredine prema površini zrna. Ukoliko bi se zadržali plitko ispod površine stvorili bi okruglu zračnu tvorevinu tzv. sunčeve šljokice (sun spangles), kroz koju bi se svjetlost drugačije prelamala te davala zrnu posebnu draž. Ukoliko bi zrak izbio na površinu stvorio bi površinske utore, koji također imaju svoju estetsku vrijednost. Ukoliko se u svinjsku mast dodaju obojane tvari, zrno jantara može promijeniti boju.

Prema Pliniju Starijem (1. st.) najcjenjeniji je bio jantar raskošno crvene boje. Crvena boja označavala je krv i život te je bilo rašireno vjervanje u njezinu simboličnu i magičnu moć, koja je ponekad imala obredno i vjersko značenje. Crvena boja poput krvi osnovni je simbol plodnosti (rađanje). I jantar i koralj prema (grčkoj) legendi nastali su od krvi (krvave suze sestara Faetonta i krvi Meduze Gorgone). Velik dio zrna nađenih na europskim pretpovijesnim lokalitetima imaju oštećenja koja su proizašla prilikom obrade zrna zagrijavanjem te posljedično tome i mijenjanju boje. Vjerujemo da je svaki zahvat izveden na zrnima u pretpovijesno vrijeme imao svrhu pojačati osnovnu boju zrna ili dodati crvenkasti sjaj.

Nalazišta

Nalazišta jantara ima mnogo, ali većina njih su premala za eksploataciju ili kvaliteta jantara nije dovoljno dobra za pravljenje nakita. Za komercijalnu upotrebu najveće i najduže eksploatirano nalazište je oko Baltičkog mora, a dobre kvalitete je i jantar iz Dominikanske Republike, Burme, Meksika, Libanona, Sibira, Kanade, Sicilije. U pretpovijesti je najčešće eksploatiran jantar s Baltika, iako je u Italiji ponekad upotrijebljen i jantar sa Sicilije. Kemijske analize pretpovijesnih izrađevina od jantara pronađenih na našem području pokazuju da je njegovo porijeklo s Baltika.

Simbolika i medicina

Jantar je jedan od prvih materijala koji je čovjek upotrijebio kao nakit, kao i u medicinske svrhe, kad je nošen kao amulet ili talisman. Do njegovih medicinskih svojstava došlo se vjerojatno metodom pokušaja i pogrešaka. Klasični autori pozivaju se na specifičnu boju jantara, ističu različite nijanse boje te njegovu sposobnost da privlači manje predmete kad se protrlja tkaninom, koju nazivaju elektricitet. Većina autora ponavlja ovu karakteristiku zbog koje se jantaru pripisuju i magijska svojstva.

Prema sačuvanim djelima, Plinije Stariji (1. st.) daje najviše podataka o jantaru. Jedno poglavlje posvećeno je porijeklu, sastavu i upotrebi u kojem je citirao rezultate istraživanja 26 autora, čija su djela danas većinom izgubljena. Naveo je recepte i način upotrebe jantara u medicini, iako naglašava da to nije razlog zašto ga žene vole nositi kao nakit. Kaže da žene s područja sjeverno od rijeke Pad nose jantarne ogrlice kao preventivu za bolesti tonzilarnih žlijezda i grla. Amulette od jantara nose i djeca kao zaštitu od zlih sila te kao olakšanje od boli prilikom izbijanja prvih zuba. I danas su oglasnici puni ponuda za kupovinu jantarnih ogrlica za djecu. Naime, jantar je prema legendi koncentrat sunčeve energije, a u prirodi je kondenzator struje te se zbog tih svojstava smatra da upija negativnu energiju i oslobađa tijelo od boli.

Uključivanje jantara u razne medicinske preparate, često pomiješanim s raznim ljekovitim travama, biljkama, mineralima, organskim tvarima i ljekovitim vodicama, trajalo je sve do 19 stoljeća. Postoji niz raznih recepata za tablete i pastile, koje prave liječnici od pretpovijesti, pa sve do nedavno. Dakle, u medicini se koristio jantar u izvornom obliku – kao ogrlica ili amulet, mljeo se u prah te kombinirao s drugim ljekovitim tvarima i pio kao eliksir ili gutao u tabletama ili pastilama, palio se te udisao ljekoviti dim. Jantar se i destilirao kompliciranim postupcima kako bi se dobilo jantarno ulje, otopina, balzam i slično te se dobivena tvar nanosila na određene dijelove tijela, npr. očne kapke.

Prema Pliniju Starijem (1. st.) jantarna ogrlica djeluje na bolesti grla i ždrijela, štiti od otrova, pomaže kod teškog mokrenja, snižava temperaturu. Ogrlica složena u poseban oblik štiti od čarobnjaštva i vraćanja, iracionalnog straha.

Prema Galenu (2. st.) pastile su pomagale kod iskašljavanja krvi, kašlja, sušice, depresije, gnojnih upala, bolesti crijeva, dizenterije, nadutosti.

Aretej iz Kapadokije (1. st.) piše da jantar u obliku tableta pomaže kod slabe krvi.

Prema Oribasiju (4. st.) pastile pomažu kod dizenterije, iskašljavanja krvi, sušice, kašlja, problemima s mjehurom, bolesti crijeva, svih zaraznih bolesti, melankolije.

Od pretpovijesti do danas sačuvano je doista mnogo recepata za izlječenje raznih bolesti, a kako se zna da je sirovina jantara bila dragocjena, liječenje jantaram bilo je dostupno samo društvenoj eliti. Rezultati liječenja nisu poznati.

Imitacije jantara

Kako je pravi jantar skup te mnogima nedostižan, u povijesna vremena počele su se proizvoditi razne imitacije. Najčešća imitacija pravljena je od stakla, zatim od fenolne smole (bakelit), celuloida, kazeina te moderne plastike. Izrađevine od kopala često se podmeću kao jantar. Kopal je stvrdnuta smola, mnogo mlađa od jantara, mekša je i brže propada, a topi se na temperaturi od 150°C. U sebi može imati zarobljene kukce, trave i sl. te naizgled slični jantaru. Cijena kopala mnogo je manja od jantara. S otkrićem visoke tehnologije počeo je i proces umjetne proizvodnje „pravog“ jantara (ambroid). Manji komadi jantara i jantarna prašina dobivena obradom većih zrna se zagrijava te se pod visokim pritiskom ponovno spaja u veće komade. Takva zrna imaju sve karakteristike pravog jantara te se ne mogu otkriti testom vruće igle², a boja im je uglavnom mutnožuta.

² Test vruće igle – igla se zagrije te se vruća ubode u jantar – spaljeni jantar pušta miris crnogorične šume, a imitacije puštaju drugačiji miris.

Jantar u pretpovijesti

Jantarom se trgovalo od najstarijih vremena, od kamenog doba. Bila je to trgovina lokalnih razmjera, a nalazi potječu s lokaliteta Nizozemske, Danske, Poljske, istočne Engleske. Amuleti iz tog vremena kružnog su oblika, s ukrasima koji asociraju na zrake sunca, rijetko su izrađeni u obliku životinja ili ljudi. Tek od početka brončanog doba možemo govoriti o organiziranoj trgovini jantaram, kao i o „putu jantara“. Potraga za kositrom, neophodnom rudačom za pravljenje bronce, dala je snažan impuls širenju trgovačkih putova kroz cijelo područje Europe te uspostavila tzv. trgovinu na velike udaljenosti. Glavno izvozno dobro Baltičkih zemalja bio je jantar. To je bila idealna roba za razmjenu, jer je lagan, dragocjen i bez prerade spreman za prodaju. Od srednjeg brončanog doba (1600. g. pr. Kr.) pronalazi se u grobovima diljem Mediterana, kao i u udaljenijim krajevima (Egipat). Nalazi su česti u Grčkoj i Italiji, a u našim krajevima nalazimo ga u Istri, Dalmaciji, Lici, rjeđe u sjevernoj Hrvatskoj.

Od prijelaza iz brončanog u željezno doba (10./9. st. pr. Kr.) do kraja željeznog doba (1. st. pr. Kr. – 1. st. po. Kr.), trgovina na velike udaljenosti bila je uobičajena. Od Baltika do sjevernih dijelova Jadrana, gdje su bili glavni distributivni centri za unutrašnjost Apeninskog poluotoka, kao i za zapadne i istočne zemlje trgovalo se raznim proizvodima, a trgovinu je omogućavalo ekonomsko bogatstvo te sigurniji putovi bez većih ratnih razmirica. Osnivanjem trgovačkih centara u Italiji – Spina i Adria oko 550. - 500. g. pr. Kr. trgovina robe se pojačala između Italije i našeg priobalja i zaleđa, pa iz tog razdoblja potječe najviše raznolikih izrađevina od jantara. Nemiri su počeli krajem starijeg željeznog doba (4./3. st. pr. Kr.), kada su rimski pokušaji osvajanja unijeli nesigurnost u mnoge krajeve, pa tako smanjili ekonomsku moć i sigurnost mnogih naroda, sve do konačnog pokorenja. Količina uvezenog jantara u tom razdoblju se smanjuje, ali ne nestaje.

Jantar kod Japoda

Japodi su skup plemenskih zajednica (koje su se s vremenom transformirale u narod u pretpovijesnom smislu), a u pretpovijesno vrijeme obitavale su na području Like, Ogu-linsko-plašćanske udoline s dijelom Gorskog kotara i Korduna te dijelom sjeverozapadne Bosne oko srednjeg toka rijeke Une (Bihaćka i Cazinska krajina). Njihov razvoj možemo pratiti od kraja 10. st. pr. Kr. pa sve do 35./4. g. pr. Kr., kada su potpali pod rimsku vlast.

Arheološka iskopavanja japodskih grobova pokazala su da gotovo u svakom grobu ima jedno ili više zrna jantara. Omiljena japodska kopča za odjeću, fibula, uobičajeno je imala veliko zrno jantara na luku, ili nekoliko manjih. Fibula se može smatrati dijelom nošnje, sigurnosnom iglom koja je pridržavala odjeću da ne sklizne s tijela. Ona može biti skupocjeno ili jednostavno izrađena. Brojne jantarne ogrlice, vrhovi igala, pektoralni ukrasi, naušnice, pojedina zrna jantara koja su možda zasebno visila na traci, bila su ukras (ili votiv³), sahranjen zajedno s pokojnikom ili pokojnicom. Ogrlice, pektoralni ukrasi te općenito ukrasi sastavljeni od više elemenata često su razasuti u zemlji uslijed raspadnuća organske materije kojom je ukras bio sastavljen te je teško rekonstruirati prvobitni oblik. Svi pokušaji rekonstrukcije takvih ukrasa na neki način prate današnju modu, logiku nizanja probušenih zrna, osim u rijetkim slučajevima kada je prvobitan oblik ukrasa sačuvan. Također, teško je razdvojiti zrna koja pripadaju ogrlici ili pektoralu od raznih privjesaka i ukrasa koji su bili sastavljeni od sličnih zrna.

³ Između amuleta, amajlije, talismana, zavjeta ili srećonoše nema neke velike razlike. Amulet je riječ latinskog porijekla „amuletum“, koji prema Pliniju Starijem (Historia Naturalis) označuje predmet koji štiti osobu od nevolje. Talisman je riječ arapskog porijekla koja označuje magični predmet, koji može biti nošen na tijelu ili postavljen na određeno mjesto te vrši funkciju zaštite od nevolje. Zavjet je prijevod latinske riječi votiv, koja označava predmet koji je posvećen te darovan nekome, obično darovan božanstvu u zamjenu za blagonaklonost božanstva koje će ispuniti želju molitelju. Grublje rečeno, to je princip – ja ću tebi dati meni vrlo vrijedan predmet, a ti ćeš meni ispuniti želju. Predmet/votiv se može dati svetom mjestu koje obilazi božanstvo, a može se staviti i u grob.

Predmete koji su stavljeni u grob kao grobni prilog ili kao dijelovi nošnje pokojnika ne treba promatrati isključivo kao osobnu imovinu umrlog, već su bili i dijelom obreda koji se vršio za vrijeme pogreba te su bili posvećeni i darovani (dakle, nisu prešli u nasljedstvo srodnika i nije nužno da su bili pokojnikovo vlasništvo), odnosno riječ je o materijalnim priložima molitelja u ime pokojnika nebeskim silama. Takve predmete nazivamo votivima. Votivi mogu biti bilo koji predmeti, kao i predmeti koji imaju određenu simboliku. Također, vjeruje se da pravu upotrebnu i praktičnu vrijednost imaju samo posebno za svakog pojedinca namjenski izrađeni amuleti.

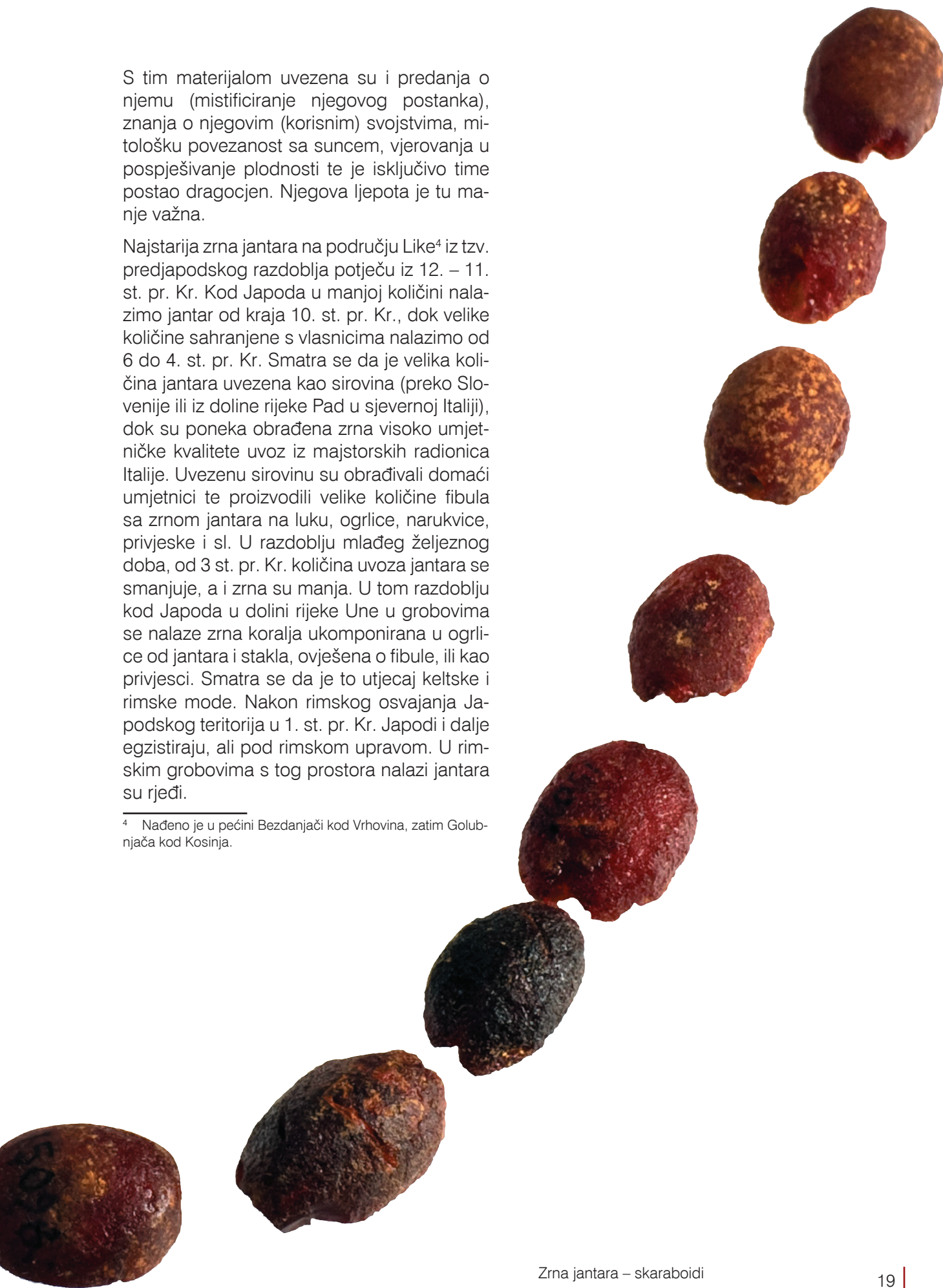
Amuleti se namjenjuju onome tko ih nosi, pa ih se često naziva „nosiva sreća“. Amuleti izrađeni za određenu osobu ne mogu se dati drugoj osobi, jer to donosi zlu sreću.

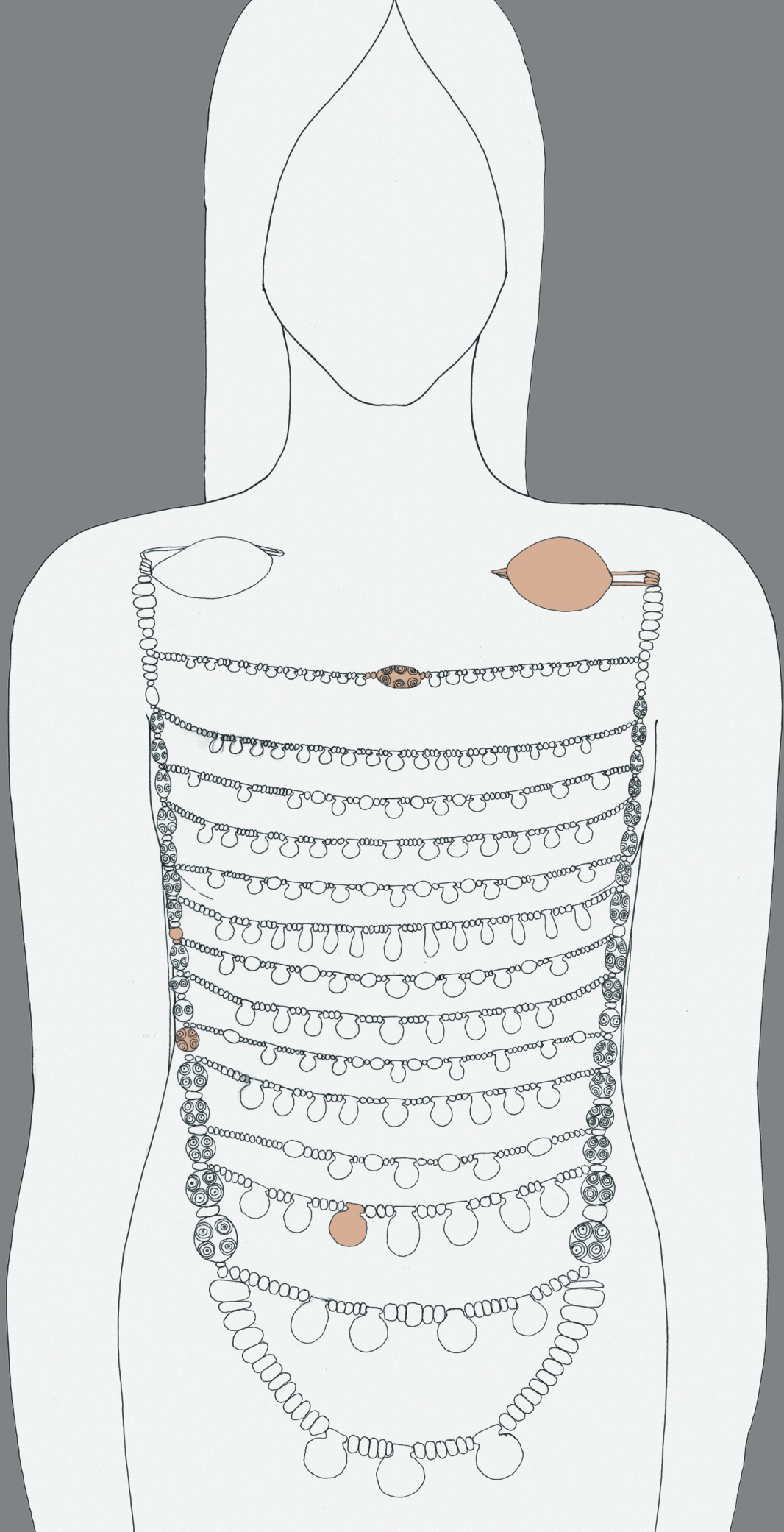
U to rano vrijeme povijesti ljudske rase, s obzirom na to da nisu rekonstruirani svi običaji, navike i sl. odvojiti religioznu i kultnu upotrebu jantara od apotropejske i terapijske upotrebe, ili kao statusni simbol, ili kao znak bogatstva i prestiža koji služi za pokazivanje, vrlo je teško. Jantar pripada kategoriji egzotike, to je materijal koji je donesen iz udaljenih krajeva te ima namjenu naglasiti članstvo i privilegij klase koja je sposobna posjedovati tako dragocjene predmete.

S tim materijalom uvezena su i predanja o njemu (mistificiranje njegovog postanka), znanja o njegovim (korisnim) svojstvima, mitološku povezanost sa suncem, vjerovanja u pospešivanje plodnosti te je isključivo time postao dragocjen. Njegova ljepota je tu manje važna.

Najstarija zrna jantara na području Like⁴ iz tzv. predjapodskog razdoblja potječu iz 12. – 11. st. pr. Kr. Kod Japoda u manjoj količini nalazimo jantar od kraja 10. st. pr. Kr., dok velike količine sahranjene s vlasnicima nalazimo od 6 do 4. st. pr. Kr. Smatra se da je velika količina jantara uvezena kao sirovina (preko Slovenije ili iz doline rijeke Pad u sjevernoj Italiji), dok su poneka obrađena zrna visoko umjetničke kvalitete uvoz iz majstorskih radionica Italije. Uvezenu sirovinu su obrađivali domaći umjetnici te proizvodili velike količine fibula sa zrnom jantara na luku, ogrlice, narukvice, privjeske i sl. U razdoblju mlađeg željeznog doba, od 3 st. pr. Kr. količina uvoza jantara se smanjuje, a i zrna su manja. U tom razdoblju kod Japoda u dolini rijeke Une u grobovima se nalaze zrna koralja ukomponirana u ogrlice od jantara i stakla, ovješena o fibule, ili kao privjesci. Smatra se da je to utjecaj keltske i rimske mode. Nakon rimskog osvajanja Japodskog teritorija u 1. st. pr. Kr. Japodi i dalje egzistiraju, ali pod rimskom upravom. U rimskim grobovima s tog prostora nalazi jantara su rjeđi.

⁴ Nađeno je u pećini Bezdanjači kod Vrhovina, zatim Golubnjača kod Kosinja.

Grobni nakit pronađen u Kompolju⁵ (grob 63, registrirano više od 650 zrna, datiran u 6./5. st. pr. Kr.) jedan je od najbogatijih grobova japodskog područja s priložima od jantara. Raznolikost zrna je iznenađujuća, a sva su nađena u predjelu prsa, tako da možemo zaključiti da se radi o prsnom nakitu, bilo da su zrna složena u pektoral bilo da su ukomponirana u neki drugi materijal, koji nije do danas ostao sačuvan. Zrna su raznolika, najviše je običnih malih okruglih probušenih po sredini koja su kombinirana sa zrnima u obliku bula raznih veličina, omiljenim japodskim ukrasom⁶. Niska sadrži i 15 skaraboida (koji liči na skarabej), s gotovo identičnim ukrasom egipatskih skaraboida⁷. Japodski skaraboidi imaju utisnute koncentrične krugove, solarne simbole, koji su česti ukras na egipatskim. U toj masi zrna nađeno je i zrna koja nisu probušena, što upućuje na umetanje zrna u neki okvir. Vrlo čest ukras raznih zrna su urezani koncentrični krugovi, koji su solarni simbol.

⁵ Grob 63, iskopavanje 1955. - 56.g. pod vodstvom R. Drexler Bižić. Opis groba: Stratum II, sonda 1, kv. C, dubina 0,80 m. skeletni, jako oštećen grob, orijentacija istok-zapad s licem prema istoku. Od skeleta gotovo nema tragova, očuvani su samo tragovi pougljenjene daske na kojoj je umrli ležao, a bila je ograđena pločama nepravilnog oblika. Spol nije utvrđen.

Svi nalazi bili su u predjelu grudnog koša i trbuha:

1. Lučna fibula od brončane žice s polukružnom raskucanom nogom i zrnom jantara na luku
2. Lučna fibula od brončane žice s omotanom lukom i ukrašenim zrnom jantara
3. ulomak brončane fibule s ovalnim zrnom jantara
4. luk brončane fibule sa zrnom jantara ukrašenim udubljenim koncentričnim kružićima
5. dugačka, brončana spiralna cjevčica (saltaleone)
6. fibula od brončane žice s tri petlje i jednim očuvanim zrnom od staklene mase na luku. Tamnosivo zrno ukrašeno je žutim inkrustiranim koncentričnim krugovima
7. fragmentirana lučna fibula od bronce s dugom nogom
8. kriva ukrasna igla, ornament urezan
9. fragment ukrasne igle sa četiri kuglice i tordiranim vratom
10. 6 zrna jantara raznog oblika, ukrašenih udubljenim koncentričnim kružićima
11. razna zrna jantara na prsima, sačinjavala su jednu ili možda više ogrlica. Ukupno je nađeno 648 zrna
12. dva tamnoplava staklena zrna ukrašena po sredini valovitom bijelom linijom
13. okruglo brončano zrno

⁶ Bula načinjena od jantara je imitacija vrećice u koju se stavljalo različite tvari s magičnim moćima.

⁷ Skarabej je buba balegar, sam po sebi solarni simbol, koji gura grudu balege ispred sebe. Gotovo svaki egipćanin imao je barem jedan skarabej, bilo na ogrlici, narukvici ili na prstenu.

Urezivanje raznih znakova na poleđinu zrna ima dvojako značenje – prvo je da se svjetlost različito lomi kod ukrasa te dodaje ljepoti zrna, a druga je da se taj ukras prislanja na tijelo te ima osobno značenje. Gotovo sva zrna imaju pukotine, nastale pročišćavanjem boje metodom zagrijavanja. To znači da je sav grobni nakit umrle žene (?) bio načinjen od jantara (samo fibule su načinjene od bronce s dodacima jantara) koji je izuzetno skup te vrlo pažljivo obrađen, najvjerojatnije u domaćim radionicama. Svi oblici zrna poznati su u japodskoj ostavštini te ne odudaraju od japodskog ukusa (osim skaraboida), jedino je količina impozantna. Pektoralni ukras izrađen od jantara prekrivao je gotovo cijela prsa te je sahranjen zajedno s osobom. Izuzetna materijalna vrijednost sahranjena je zajedno s osobom. Označavala je prestiž u društvu, naglašen socijalni status osobe te omogućavala osobi lakši prijelaz u drugi svijet.

* * *

Trgovačka trasa nije samo razmjena dobara, već razmjena i duhovnih vrijednosti, običaja i znanja. O svojstvima jantara saznajemo od grčkih i rimskih pisaca, a u pretpovijesno vrijeme (vjerojatno) usmenim putem priče dolaze do naših krajeva. Japodi su imali razgranatu trgovinu sa susjednim plemenima/narodima te su uvozili i jantar, bilo u sirovom obliku bilo poluobrađena ili obrađena zrna. Za većinu nakita smatramo da je obrađen u domaćim radionicama. To znači da je većina saznanja i predanja o jantaru duboko bila usađena u svijest Japoda (i ne samo Japoda, već kod naroda diljem Europe), te da posjedovanje nakita izrađenog od jantara nije bilo isključivo pitanje iskazivanje bogatstva i društvenog prestiža, već mnogo više.

Vjervanja u zaštitna svojstva jantara možda je najbolje objasnio Hodges D. M. u knjizi *Kamenje koje iscjeljuje* (1962): „Amulet može snažno iscjeliteljski djelovati na vlasnika, ukoliko vlasnik ima dovoljno vjere da će amulet to i učiniti; ponekad misli čine čuda, ako um prihvati mogućnost liječenja. I tako čvrsta vjera u neživi predmet može liječiti na prekrasan način. Ipak mislim da postoji nešto više, stanje fizičkog i mističnog, što jantar čini potencijalnim posrednikom za ozdravljenje, kao što to uostalom čini i svo drago ili poludrago kamenje“.

Nakit izrađen od jantara i danas se prodaje diljem Europe, a pored predmeta u trgovinama uvijek su naznačena njegova svojstva zaštite i ljekovitosti.

Doista je čudesan jantar!

Koralj

*Mekoga lišća nastre po zemlji i podvodnog šiblja,
I tu Forkínovê kćeri Meduse postavi glavu.
Šiblje svježe i živo i mezgri vlažne još puno
Osjeti snagu grdobe i otvrdne, čim se dodirnu
Nje, i čudno se granje i lišće ukoči njemu.
Pojav čudnovat taj ogledat i na drugom šiblju
Stanu pomorske Nimfe i vide s veseljem, da isto
Biva, te sjemenje od tog po vodi sipati stanu.
Ista koraljima narav do današnjeg ostade dana,
To jest: postaju tvrdi, kad takne ih uzduh, te kamen
Biva nad vodom ono, što šiba bješe pod vodom.*

Ovidije, Metamorfoze, IV, 742-752. (preveo Tomo Maretić)

*Tako i koralj, dok je pod vodom, meka je trava,
Ali otvrdne u isti čas, kad uzduh ga dirne.*

Ovidije, Metamorfoze, XV, 416-417. (preveo Tomo Maretić)

Perzej, sin boga Zeusa i Danaje, preuzeo je zadatak da ubije strašnu Gorgonu Meduzu te da njenu odrubljenu glavu kao dokaz donese kralju Polidektu. Gorgone su tri sestre, od kojih su dvije besmrtni, a samo Meduza smrtna. Njihovo tijelo prekriveno je bliješućim i kao čelik čvrstim krljuštima. Ničiji mač ne može probiti tu krljušt. Gorgone imaju ogromne bakrene ruke s oštrim čeličnim pandžama, a umjesto kose na glavama im leže otrovne zmijske. Njihova lica, s očnjacima oštrim kao noževi, s usnama crvenim kao krv i očima koje su bile ispunjene zlobom i tako užasna da se u kamen pretvarao svaki onaj koji bi ih pogledao.

Kako je Perzej sin boga Zeusa, bogovi nisu mogli dopustiti da on pogine obavljajući taj zadatak, pa su ga opremili raznim oružjem. Atena mu je dala bakreni štit, tako sjajan da se u njemu moglo ogledati kao u ogledalu. Hermes mu je dao svoj oštri mač, koji je rezao i najtvrđi čelik. Nimfe su mu dale šljem boga Hada, koji je svakoga tko bi ga stavio na glavu učinio nevidljivim. Dobio je krilate sandale pomoću kojih je mogao letjeti i čarobnu torbicu koja se širila i skupljala kad bi se nešto stavilo u nju. Tako opremljen odletio je do otoka na kojem su živjele Gorgone.

Kad mu je Hermes pokazao Meduzu, Perzej joj je odrezao glavu te sakrio u čarobnu torbicu. Navukao je na glavu čarobni šljem koji ga čini nevidljivim te odletio. Leteći preko Etiopije, ugledao je prekrasnu djevojku Andromedu, koja je bila prikovana za stijenu kraj mora. Nju je njezin otac Kefej htio žrtvovati čudovištu koje je ličilo na ogromnu ribu, da spasi svoj narod od nevolje. Da bi spasio Andromedu, u koju se odmah zaljubio, odložio je čarobnu torbicu s Meduzinom glavom na obalu punu lišća i morskih trava te se obrušio na čudovište, koje je ubio svojim oštrim mačem. Iz torbe je procurila krv Meduze te se razlila po lišću i morskoj travi, koji su se odmah pretvorili u koralj.

Ivanka Ivkanec

Koralji

Legenda o koralju

Starogrčki mitološki Olimp je napučen bogovima i božicama, besmrtnim božanstvima, čudovištima i nakazama i šarolikom svitom moćnih bića ili/i smrtnih junaka. Vrhovnik Zeus¹ i žena mu Hera² su roditelji i srodnici mnogobrojnim samoživim i zaigranim bićima božanske prirode s kojima je povezan čovjek, slab i nemoćan pred silnicama usuda. Antičke mitološke predodžbe i legende poput kaleidoskopa zrcale ljudske pokušaje razumijevanja prirode i života. Umjetničko stvaralaštvo i duhovna kreativnost starih kultura, manje-više sačuvana u zapisanim interpretacijama, je svojim predanjem dospjela i u naše dane. Čini se da je njezina vitalnost najsnažnija sačuvana na području Mediterana.

¹ Panteon starogrčke mitološke kulture ustrojen je prema jasnim načelima hijerarhije moći i pozicija. Čelnik i „stoloravnatelj“ božanskog zbora bio je Zeus, najmoćniji i svojeglavi i samovoljni brat Posejdona i Hada. Bio je nesmiljeni sudac svima koji su se usudili ogriješiti o njegovu upravu i volju koja se, izravno ili posredno, reflektirala na sveukupni život nebeskih i zemaljskih bića. Njegov značaj, dotično pripovijesti o bahatosti i samodostatnosti, sačuvane su u legendama o porijeklu nižih mitoloških stvorenja i antičkih smrtnika. Zeusova razuzdana putenost je upređena u strastvene čini sa „zakonitom“ ženom/sestrom i mnogobrojnim božanskim i zemaljskim ljubavnicama; otjelovljena je u porodu i sudbini djece. Vlastitom potomstvu Zeus je namijenio zadaće koje su morale biti obavljene i koje su utjecale na daljnje oblikovanje života i prirode, odnosno ljudskog društva i poretka.

² Hera je i rođena sestra i zakonita žena Zeusa. Kao božica najvišeg hijerarhijskog položaja, ona kraljuje nebom. „Ljepočka Hera“, zaštitnica braka i potomstva, intimno povrijeđena Zeusovim preljubima, istovremeno je i ljutita osvetnica, ovjekovječena u Homerovim stihovima.

Morskom blagu mediteranskog bazena pripada osobiti prirodni fenomen – koralj koji je, dakako, uključen u antičku mitološku sferu.

Prema jednoj od legendi prelijepa grčka božica (nepoznatog imena, najvjerojatnije Meduza) je spasila ljudski život (utopljenika?) čupajući svoje kose zajedno s komadićima okrvavljene kože s glave i bacajući ih u more pa je od te mješavine kose i krvi nastao koralj.

Druga, mnogo popularnija legenda objašnjava koralj kao okamenjenu morsku travu (algu) na koju je Perzej³ bacio odsječenu glavu jedine smrtno Gorgone⁴ – Meduze⁵.

³ Perzej je mitološki veliki junak bez slabosti, pun vrlina i snage, bez ikakvih negativnih osobina. Rođen je iz ljubavnog odnosa Zeusa s Danajom (divnom i jedinom kćeri kralja Akrijija koji je Danaju zatočio u kulu zbog proročanstva da će mu život ubiti vlastiti unuk; proročanstvo se, dakako, ispunilo rukom unuka Perzeja). Atlas se okamenio onog trena kad mu je Perzej pokazao Meduzinu odsječenu glavu. Oženio se Andromedom koju je spasio od morske nemani kojoj bijaše žrtvovana. Bio je i kralj Arga. Smatraju ga utemeljiteljem Mikene.

⁴ Bog mora Forkis i lijepa Keto su roditelji triju Gorgona: Meduza, Stela i Eurijala. Bile su predivne žene svećenice u Atenu hramu. U nastupu silovite srdžbe Atena ih je pretvorila u ružna i strahotna čudovišta. Pogled na njihov lik okamenjuje. Najčešće su prikazane u obličju zlatnokrile žene sa zmijskom kosom, vepovim očnjacima i bakrenim pandžama.

⁵ Meduza, jedina od besmrtnih Gorgona koju je ubio Perzej. Svoj junački i spasilački poduhvat on je uspješno izveo uz pomoć svojeg polubrata Hermesa i polusestre Atene. Majka Pegaza i diva Hrisaora.

Valja se podsjetiti i naziva za jednu vrstu koralja, *gorgonia*, koji je u tijesnoj svezi upravo s imenom zlosretnih Gorgona. Legenda o Meduzi, upletena u antičku sagu o Perzeju, bazirana je na značenjima krvi kao nositeljici života i vrijednosti svake njezine kapljice. Kada je hrabri (nevidljiv i zaštićen nošenjem kape) Perzej mačem odrubio glavu usnule Gorgone, iz presječenog Meduzina vrata rođen je Pegaz⁶, a kaplje njezine prskajuće krvi što su se sljubile s morem preobražene su u crveni koralj. Priče o Meduzi, živoj i smrtnoj, objašnjavaju i druge njezine moći što su u svezi s kosom, pogledom, srodstvom.

Manje ili više posredno, za koralj se vežu i druga imena demona, bogova i božica, uglavnom naklonjenih ljudskom soju: Afrodita⁷, Artemida⁸, Atena⁹, nimfe¹⁰. Njihova zajednička simbolička karakterna struktura je polivalentne naravi – časomice pozitivnog, časomice negativnog naboja, svojevoljne zaigranosti i određivanja odnosa sve do točke posvemašnje indiferentnosti. Smrtni svijet nije odviše zanimljiv panteonskom zboru; on je samo jedan od prostora za provođenje igara i odmjeravanje stvaralačkih/razornih moćnih snaga. Tom kolopletu podložna je i priroda koralja, usklađena s trostrukim carstvom svekolikih pojavnosti života; koralj je istodobno i kamen (mineral) i životinja (polip) i biljka (morska trava/alge).

⁶ Pegaz, krilati konj, je sin vrhovnog morskog boga Posejdona i Gorgone.

⁷ Afrodita, kći Zeusa i Dione (božica kiše i izvora), najljepša je od svih božica starogrčke mitologije; božica ljepote i ljubavi rođena iz morske pjene u koju je kapala krv posječenog penisa boga Urana; vjerolomna žena božanskog kovača Hefesta.

⁸ Artemida (= rimska božica Dijana), Apolonova sestra, vladarica prirode, božica plodnosti, lova i mjeseća; ratoborna i osvetoljubiva, zaštitnica nevinosti; karakternim značajkama potpuno suprotna Afroditi.

⁹ Atena, tajanstvena i poštovana božica mitološkog Olimpa, rođena iz Zeusovog otvorenog mozga; boginja mudrosti i ratovanja, zaštitnica poretka, plodnosti, znanosti, umjetnosti i zanata/obrtništva.

¹⁰ Nimfe (najade, drijade) su božanske djevice/stvorenja čudesne fizičke ljepote i snage; pripadaju mitološkom svijetu Olimpa ali nastanjuju zemaljske vode, šume i gore; u hrvatskoj pučkoj baštini uglavnom se imenuju kao sirene i/ili vile; često su u društvu Pana i satira; naklonjene su ljudima; njihova erotska privlačnost lako može začarati smrtnika; katkada se upuštaju u fizičko ljubovanje s čovjekom.

Simbolika i pučka medicina

U simboličkoj sferi, koralju se pripisuju raznovrsne predstave: on je os svijeta (asocijacija na stablo), simbol dubokih i slanih oceanskih i morskih voda (postelja porijekla svijeta), on je znak utrobe (zbog neravnosti svojeg oblika i crvene boje bliske krvi). Koralj je i snažna amajlija protiv uroka; zaustavlja krvarenje i pomaže u čuvanju fizičkog zdravlja (detektor tjelesne temperature, ublažava svrbež i osip); pripisuje mu se i magijska važnost za plodnost i rodnost. Arhitektura magijsko-simboličkih vrednota koralja mijenja se sukladno kulturno-povijesnim vremenima i njihovim nositeljima. Arheološki nalazi iz mlađeg željeznog razdoblja, primjerice, potvrđuju uporabu koralja kao ukrasa keltskih kaciga i štitoiva. Pretpostavljam da je koralj tada obnašao istovremeno dvije funkcije: simboličko-magijsku i skupocjenu dekorativnu. Umjesto crvenog koralja, zbog njegove rijetkosti i visoke vrijednosti, Kelti ukrašavaju svoje kacige i štitoive crvenim emajlom. Da se koralj očituje u tim ulogama kroz cijelu europsku povijest sve do danas, svjedoče i muzejski fondusi/zbirke predmeta. Riječ je o znamenjima časti i vlasti uglednika 19. i 20. stoljeća, paradna vojna i/ili konjanička oprema (pojasevi, prsni lanci, pučeta, mamuze...), liturgijsko posuđe, oprema korica knjiga (crkvenih, cehovskih), različite spremice profanog i sakralnog karaktera te nakit, kao najatraktivniji vid uporabe koralja.

Sinergija simbolike i magijsko-apatropejskih radnji primijenjena je i u domaćoj praksi pučkog liječenja i brige o zdravlju. Tradicijska narodna vjerovanja i medicina, prema zapisima iz 19. i 20. stoljeća, uključuje i koralj u zaštitu zdravlja, uglavnom djece, djevojaka i roditelja. Prema sjećanjima ljudi iz banjalučke okolice (BiH) u liječenju tzv. „crnog kašlja“ koristio se koralj. Njegove „medicinske“ funkcije ostvaruju se asocijativnim sadržajima i poveznica s krvi čovjeka. Kadšto se, primjerice na otoku Pagu, djetetu ublažavala bol izbijanja zubi tako da su mu se desni trljale grančicom koralja što je na jednom kraju bila okovana srebrom. Takvo koraljno pomagalo radili su domaći zlatari (Šibenik, Zadar, Rijeka) ili su se nabavljali od zlarinskih koraljara.

Naša folklorna baština potvrđuje i priče o ulozi koralja koji je osobito važan za uspješnu trudnoću nerotkinja i olakšavanje poroda. Već samo njegovo nošenje na tijelu kao i dodir s golom kožom smatra se dobrim i snažnim pomagačem. Time se potvrđuje i njegova značajka moćnog amuleta, zaštitnika od uroka, urokljivih očiju i drugih demonskih sila kojima je čovjek izložen.

Određeno mjesto koralj nalazi i u crkvenim zavjetnim darovima kojima se diče crkvene riznice diljem dalmatinskih/jadranskih otoka i priobalja (od Rijeke sve do Boke kotorske). Zavjetni predmeti, *votiv*, *dar*, *zavi(je)t*, najčešće se javljaju u formi pločica od srebra (rijetko i zlata) s utisnutim šabloniziranim likovnim motivima i porukama; kadšto je s njima u društvu zrno ili štapić koralja. Osim pločastih votiva, zavjetnom darivanju pripada i samostojeći nakit u kojem je koralj jedini skupocjeni materijal (ogrlice) ili zanimljiv dodatni dekorativni element oblikovanja naušnica, prstenja i drugih nakitnih vrsta. Posebice su zanimljivi crkvi podareni zavjeti u formi koraljne grane što se polažu na oltar sveca zaštitnika ili na zid u blizini glavnog oltara. Potvrda tomu su crkve na otoku Zlarinu: Župna crkva (zaštitnici: sv. Nikola, sv. Fortunat) i crkvice Gospe od Rašelja (izvan naselja Zlarin); najljepše grane ulovljenih koralja tim se crkvama darovalo sve do početka Drugog svjetskog rata.

Koraljarstvo

Kada čovjek poseže za materijalnim dobrima/resursima iz dubokog ozemlja (rude, kovine, minerali...) i podmorja (ribe, bilje, različiti morski organizmi) vjerojatno se izlaže najvećim opasnostima inkorporiranim u određene grane privredne djelatnosti (rudarstvo i ribolov). Uz ribolov se, eo ipso, veže i vađenje koralja, odnosno spužvi. Da bi pojedinac mogao dobro obavljati tako težak posao, potrebno je zadovoljiti temeljne preduvjete – dobro zdravlje i fizičku kondiciju, psihičku stabilnost i mentalnu usklađenost/znanje o području rada. Posao se, u svakom smislu, lakše, bolje i uspješnije mogao obaviti unutar manjih ili većih ciljanih skupina. Na mediteranskom

području se ribolovci organiziraju u ribarske udruge/zajednice koje im omogućavaju smanjenje materijalnih/novčanih troškova posla i poslovanja, a ujedno im omogućuju i veću osobnu sigurnost (zbog manje brojnih rizika individualne prirode). Istoznačna sudbina je pratila i naše jadranske ribare.

Ribarenje, ribolov kao životni poziv, ima status zanata utemeljenog na tradiciji. Dakako, koraljarstvo ima svoje specifično mjesto zbog dodatnog uvjeta: (sa)znanja o mjestima/područjima ili ležištima u moru - *pošti koralja*. Informacije o nalazištima koralja bile su dobro čuvane, rijetko kada zapisivane, a u tradicijskom načinu ribarenja uglavnom su se tretirale kao osobna ili tek malom broju pojedinaca poznata tajna.

Početkom 20. stoljeća, uvjetovano tehničkim i tehnološkim razvojem i mijenama privrednog iskorištavanja mora počinje uzimicanje većine tradicijskih pravila vezanih za lov na koralje. Raznovrsne turbulencije potresaju i naše ribare, posebice one na prostoru šibenskog arhipelaga (otoci Krapanj, Zlarin) – spužvare i koraljare.

Koralj, *morsko granje*, je morski sjedilački organizam iz roda beskičmenjaka žarnjaka, tijelo mu je strukturirano od vapnenaste mase koja je tijesno vezana uz kamenu podlogu i među svojim ograncima. Razmnožava se pupanjem/nepotpunim dijeljenjem (nespolno) i jajima (spolno). Najčešće živi u zadrugama, po grebenima i hridima na dubini od 30 do 200 metara. U izgradnji i opstanku koraljne zajednice sudjeluje znatan broj životinjskih i biljnih vrsti; izostanak pojedine vrste bitno utječe na optimalni vitalitet koralja. Idealni uvjeti za rast i razvoj koraljne zajednice određeni su morskom dubinom (plitke vode – najviše do 60 metara dubine, čistoća i prozirnost morske vode, primjeren salinitet (cca 35‰) i temperatura (23 - 25°C). Svi navedeni faktori sudjeluju i utječu na samu boju koralja; njezina skala obuhvaća različite nijanse crnog, plavog, crvenog i bijelog. Kada boja koralja poblijedi jasno je da životinja odumire zbog nestanka algi ili koje druge vrste s kojom je živjela u sretnoj simbiozi.

Lov koralja

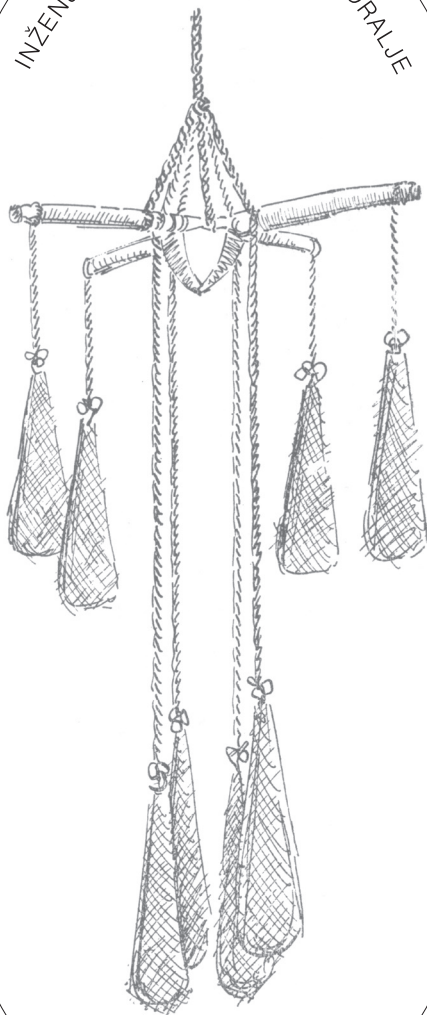
U našem Jadranu su koraljne zajednice najveće u šibenskom akvatoriju, oko otoka Žirja, Zlarina, Krapnja i Kornata. Poznati su i koraljni grebeni kod Visa, Lastova, Mljeta i Korčule. Ipak, sjedište domaćeg koraljarenja je kroz stoljeća bilo (i do naših dana ostalo!) vezano za Zlarin. Poznato je da su koralje na tom području Jadrana pronašli /otkrili Feničani. Zlarinski ribari love /trgaju/vade koralje od 14. stoljeća. Tijekom minulih stoljeća lov koralja je bio ovisan o procjenama štete za ulov srdela (državne gospodarske i upravne administracije, sukob ribara i konkurencija među koraljarsko-spužvarskim udrugama). Smatralo se da alat za lov na koralje istjeruje srdelu iz njezina obitavališta, a čemu je naročito pridonijela posebna alatka, *inženj*, *inženja*¹¹. Koralj se lovio i drugim načinom – ronjenjem¹². Uza sve propise, i kojekakva ograničenja lova, velika su bila i ugovorna materijalna podavanja državi, udruzi koraljara ili naknada vlasniku *gajete/broda*. Kroz minula stoljeća i smjene državnih uprava (od Mlečana i Francuza, preko Austrijanaca do Kraljevine SHS i FNRJ) koraljarstvo je tretirano kao državna privredna grana koja bi trebala donositi pristojnu zaradu i u kojoj su ulaganja minimalna, a samim ribarima je preostalo jako malo. Ulov se prodavao uglavnom talijanskim trgovcima (naročito onim iz Napulja, Sicilije i Sardinije) i domaćim prekupcima.

Neobrađeni, sirovi koralj imao je malu/nisku cijenu na tržištu. Tek što bi se obradio, izbrusio, polirao i koristio za izradu nakita ili drugih dekorativnih predmeta, prodajna cijena bi pokazala njegovu vrijednost. Modna razdoblja podizala su i popularnost i dragocjenost tog jedinstvenog morskog blaga.

¹¹ *Inženj*, *inženja* (tal. „ingegno“ = um, stroj) je lokalni koraljaški naziv za alatku/spravu pomoću koje se koralj lovi/trga/izvlači iz mora na površinu. Sastavljena je od dvije ukrižene metalne prečke na čijim krajevima visi dio stare ribarske mreže ili debelo jako uže, *konop*, raspletenu u donjoj polovici duljine. Ispod križišta prečki ovješeni su kameni uteg. Povlačenjem inženje po koraljnoj hridi/grebenu, mnoštvo niti raspletene konopa omata koraljne grane, lomi ih i drži sve dok ribar ne izvuče ulov na *gajetu/ lađu/brod/čamac*.

¹² Stariji tip ronilačkih odijela je bio izuzetno skup i nespretn zbog svoje težine i ograničenja slobodnog kretanja. Ova tehnika vađenja koralja nije bila odveć prakticirana kod naših domaćih ribara.

INŽENJA, ALATKA ZA LOV NA KORALJE

Ipak, usprkos svim nedaćama i stalnim tegobama što ih nosi more i posao, organizirani lov koralja se održao sve do pred Drugi svjetski rat. Osim u šibenskim vodama, u nekim godinama 19. i 20. stoljeća, naši su ribari lovili koralj na *poštama* od Kvarnera do Boke kotorske, a pokušali su i u Jonskom moru (bezuspješno). Sezona lova na koralje trajala je od svibnja do kraja rujna ili sredine listopada. Uz organizirani odlazak u sezonski lov koralja vezani su, danas potpuno zaboravljeni, pučki običaji i vjerovanja te magijski čini što pripadaju poganskim vremenima!

Trgovački putovi

Mediterranski koralj bila je izuzetno zanimljiva komercijalna roba, a naš domaći još i posebno atraktivan ponajprije zbog svoje boje. Raspadom Zapadnog Rimskog Carstva i širenjem kršćanstva cvjeta trgovanje tamjanom u čijoj je pratnji i koralj ulovljen na Mediteranu. Kopnenim trgovačkim putovima putuje Europom, dolazi u zemlje Orijenta sve do današnjeg Uzbekistana, a posredstvom Španjolaca upoznaju ga i stanovnici Novog svijeta. Pridružuje se skupinama udomaćenih ukrasnih dragocjenih materijala, a zbog lijepe crvene boje se izdvaja pod svjetlom magijsko-simboličkih vjerovanja. Na renesansnim dvorovima i na predmetima sakralne umjetnosti zauzima posebno mjesto kojem je „kumovala“, na svoj način, Katarina Medici.

Naš domaći koralj svoje putovanje zaustavlja na ozemlju s druge strane Jadrana i tek u gotovo zanemarivoj količini ostaje kod nas. Slabo razvijena domaća obrada, ekonomija i trgovina šalju ga na put prema panonskoj etnografskoj zoni u kojoj je i najveća postaja – Posavina. Ovdje se koralj (i sol) razmjenjuje za određene živežne namirnice (svinje, stoku, žito) i kroz dulje vrijeme ostaje predmetom naturalne trgovine. Do danas još nije utvrđeno i dokumentima potkrijepljeno istraživanje o trgovini koraljima na domaćem prostoru. Pretpostavke o njihovim rutama/postajama, nositeljima (profesionalni trgovci, torbari, najamnici/sezonski težaci...), plaćanju, cijeni i drugom, temelje se na pučkoj usmenoj baštini.

Obrada koralja

Obradom i brušenjem koralja u nas se malo tko bavio jer se takva vještina mogla usvojiti samo radom kod rijetkih pojedinaca. Naši zlatari su obrađeni koraljni materijal nabavljali u Italiji (*sic*: Sicilija, Sardinija, Napulj!). u Dalmaciji nije postojao pravi interes za taj dio koraljarske djelatnosti. Koraljarsko-spužvarska zadruga u Zlarinu ipak je 1932. godine uspjela dovesti talijanskog majstora koji je obučio i izvježbao 20 domaćih dječaka umijeću brušenja koralja. Njihov rad „na akord“¹³, prema potrebi i zahtjevima naručitelja, Zadruga je honorirala u 25%-tnom iznosu od dogovorene cijene. Nakon prestanka rada Koraljarsko-spužvarske zadruge, u Zlarinu ostaje samo jedan brusač/majstor ručne obrade i izrade nakita od koralja; Zlarinjanin Viktor Lukin otvorio je javnosti vlastitu radionicu/prodavionicu koraljnog nakita. Od 2001. godine se prodajom i izradom koraljnog nakita bave još dvojica mlađih muškaraca.

Sirovi koralj se obrađuje ručnim ili strojnim postupcima, pomoću alatke za rezanje i nezostavne brusilice. Najpopularnije forme su prilagođene zlatarskom oblikovanju nakitnih vrsta. Svojevremeno se kod nas koralj brusio na način češkog granata što se pokazalo preskupim i koji se napustio. Ustaljene tradicijske forme odnose se na različite veličine koraljnog zrna/kuglice, „kaplje“ „kabašona“ ili tek jednostavno rezanje i poliranje koraljnih štapića/grančica. Sama površina prethodno izbrušenog oblika se kadšto dodatno brusi u obliku romba. Jedino se brušenje u formi „kabašona“ koralja ne buši; svi drugi oblici obrađenog koralja su probušeni zbog nizanja na konac ili žicu.

Koraljni nakit može biti dvojako strukturiran: kao samostalni materijal kojem je metal tek nužda (kopča, igla) ili kao sastavni ukrasni element u zlatnom, srebrnom nakitnom inventaru i/ili u kojoj drugoj nakitnoj kategoriji. Kao temeljni materijal, koralj se rjeđe koristi za izradu gema i kameja koje podrazumijevaju reljefno graviran ili plastično rezan oblik (kad je riječ o hrvatskom zlatarstvu).

¹³ Na „akord“ = plaćanje prema izrađenom komadu, po pogodbi.

Posebna pažnja posvećena je završnom poliranju koji u punom sjaju ističe samu boju koralja. Novčanu vrijednost obrađenih koralja povećava i sama zlatareva kreacija ali i modni trendovi. Koralj se „vraća u modu“ kićenja (nakita) još od vremena renesanse sve do danas. Kroz europske umjetničke stilove nakitu od koralja oscilira popularnost i, dakako, vrijednost zbog mijena u kulturi odijevanja pojedinih društvenih staleža i ekonomskog stanja. Tijekom 20. stoljeća koralj se „(po)modno“ obnavlja u ciklusu od 20 do 25 godina.

Pučki tradicijski nakit

Etnografski pristup folklornoj baštini kićenja tijela i odijela usmjeren je na narodno stvaralaštvo i likovnost koje oblikuju uočljive značajke zavičajnog/regionalnog kulturnog areala. Prisutnost koralja u narodnom nakitu na poseban način svjedoči i potvrđuje njegovu složenost simboličko-magijskih značenja i vrijednosti za pučku medicinu, običaje i nošnju. Na osnovama oblikovanja nakitnih predmeta jasno se očituju i različiti aspekti kategorije/kvalitete obrade koraljnog zrnja. Saznanja o tomu nude pojedine vrste nakita u selima i gradovima Hrvatske. Subočice tomu se lako prepoznaje i autor/proizvođač i pripadnost povijesnom razdoblju.

Valja se podsjetiti dobro znanih činjenica iz domene pučke nakitne baštine koje se, primarno, odnose na nositelje izrade, a zatim na sam materijal i likovni ukus/modu:

Djevojke i žene u selima i većim urbaniziranim mjestima središnje/nizinske Hrvatska rado su nosile *kraluž*, *klaruš*, *struke*¹⁴, koje su izrađivale/nizale same ili koja vješta žena u rodnom ili obližnjem mjestu. Nabavljeno zrnje koralja nizalo se na konjsku strunu ili čvrstu domaću *pređu*¹⁵, a prema količini koralja ovisio je broj nizova za ogrlicu. Krajevi pređe formirali su se kao pletenica kojom se ogrlica vezala oko vrata. Brojem svojih nizova (do 60!) posebno

¹⁴ *Kraluž*, *klaruš*, *struke* je najrašireniji naziv za ogrlice od jedne ili većeg broja nizova staklenog, kamenog ili koraljnog zrnja.

¹⁵ *Pređa* = niti konoplje ili lana domaćeg pređenja; čvrsto frkana.

se izdvajaju one iz Posavine. Kao suprotnost „posavskim koraljima“ stoje koraljne ogrlice jadranske zone, *koraje*¹⁶. Radili su ih zlatari u varošima i gradovima Dalmacije. Koraljno zrnje je bilo dobro obrađeno (većim dijelom uvezeno iz Italije!) i brušeno u obliku kuglice, *perle*¹⁷, kvalitetno polirane površine. Bile su omiljen nakit otočanki i žena cijelog hrvatskog priobalja.

Naušnice su pratile ženu „od kolijevke pa do groba“ (kadšto i u grob!) i najzaslužnije su za raznolikost oblika, materijala, i respektabilnu količinu primjeraka te izuzetno zanimljive i atraktivne vrste narodnog nakita. Koralj je u njima prisutan tek sa jednim ili nekolicinom zrna na srebrnoj podlozi, kakve su, primjerice, baranjske *kandile*, *obočići*, *menđuše*¹⁸. Izrađivali su ih srebrnarski i/ili zlatarski zanatlije u gradićima i gradovima Hrvatske. Različite tipove naušnica nabavljalo se i od putujućih trgovaca, a *rećine*, *rećini*¹⁹ na Jadranu i od mornara koji su „radili na strancu“ i plovili Mediteranom. U pravilu su dalmatinske naušnice izrađene od zlata i koraljnih elemenata izrazito kvalitetne obrade i brušenja u formi kuglice, kaplje i „kabašona“.

Nakit od koralja (ili s koraljem) koji se očituje u predajnoj kulturi hrvatskih žitelja sudjeluje u vitalno važnim sokovima i ožilju njezinog stabla, razgranat je u gotovo sva područja zajednice i pojedinca, predani je pomoćnik duhovnih sadržaja i kreativnog stvaralaštva. Kao dekorativni element, koralj se odlično druži s karneolom, biserom, staklenim zrnjem kao imitacijom obojenih dragulja, dijamantom i s plemenitim kovinama i/ili njihovim slitinama. Ukomponiran je u sve vrste nakita (naušnice, ogrlice, privjeske, broševe i prsne igle/ploče, prstenje, narukvice, kopče za pojas, puceta

¹⁶ *Koraje* = lokalni naziv za ogrlicu od koralja (samih ili udruženih sa srebrom, zlatom ili pak malim plodovima umotanim u „zlatni“ papir).

¹⁷ *Perla* = opći naziv za oblik dekorativnog zrna ukrasa; u svakodnevnom narodnom govoru ne odnosi se isključivo na biser i/ili sedef.

¹⁸ *Kandile*, *obočići*, *menđuše* – nazivi za određene tipove naušnica na prostoru Baranje i susjednog joj Srijema, Banata i Bačke.

¹⁹ *Rećine*, *rećini* – najrašireniji naziv iz jezične baštine jadranskog kulturnog kruga za kojim se označavaju naušnice, bez obzira na tipološke suvrstice.

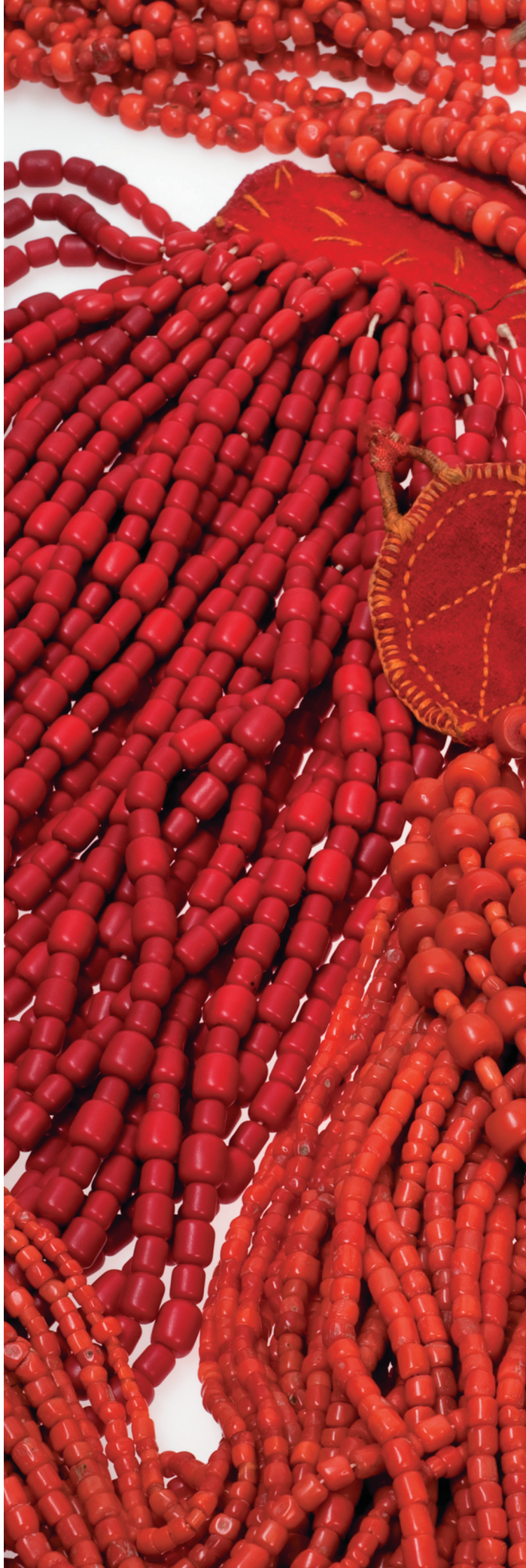
terzijske izrade); zaštitnik je ženskog svečano-obrednog tradicijskog oglavlja (djevojačke *parte* i vjenčane *krune*); krasí drške narodnog oružja (jatagan, kubura, kutija za barut); pomaže djetetovim desnimá pri nicanju zubića, smiruje povišenu tjelesnu temperaturu, pomaže u liječenju kašlja...

Običaji

Vjeronanja u moć koralja, naslijeđena iz tradicijske narodne kulture, živo su se održala i u našim danima sveopće „globalizacije“. Kao ilustrativni primjer tom prežitku (*survivalu*) je naš običaj darivanja koraljne narukvice novorođenčetu, malom djetetu i/ili mladoj djevojci sa željom da se snaga i moć koralja prenese na samog nositelja. Ta neposredna kontaktna magijsko-simbolička uloga koralja prikriva i njegovo pretkršćansko poslanje - službu božanskog glasnika i posrednika...

Stara, tzv. „poganska“ vjeronanja kršćanstvo je polako i promišljeno modificiralo i transformiralo na način prihvatljiv svojim Crkvama i svakodnevicí svojih vjernika.

S koliko uspjeha se ta ideja realizirala svjedoče i zlarinski svečani obredi/običaji uoči odlaska ribara u lov koralja. Ribari su nekoliko dana prije početka odlaska na more u lov koralja, molili zagovor svojih zaštitnika - sv. Nikole i sv. Fortunata i darivali crkvene oltare najboljim granama koralja.

U predvečerje svečanosti ispraćaja svećenik je blagoslovio *gajete*/brodice i na njima skrušene ribare i njihove žene koje su im donijele, kao oprostajni dar zbog višemjesečnog rastanka, kolače što su ih zajedno pojeli; nakon jela su žene izašle iz lađe na kopno; ribari su u tišini čekali da „kuma“ broda odriješi njegov konop na pristaništu i da urinira po njemu držeći ga čvrsto rukama dok „*pušča svoju vodu*“ i tek nakon toga je bacila konop u more. Sve dok ga ribari nisu digli na brod. Njezin čin su ribari tumačili kao dobar znak za uspješan lov koralja. Sve su žene u tišini napustile luku a gajeta je u njoj i dalje mirovala; ribari su u more bacali kamenčiće, *piljke*, kako bi sa sebe i svojih lađa skrenuli uroke, „*da ih zle oči ne pogode*“. Iza ponoći su ribarske lađe odmakle iz luke i tek u svitanje isplovili u lov.

Ogrlica s koraljnim zrnima, detalj

I povratak ribara je bio u znaku svečanosti.

Završetak sezone i dolazak u Zlarin mještanimama je najavio onaj bosonogi koraljar koji je prethodno napustio lađu pristalu na drugoj strani otoka da bi se ponovo zaštitila od mogućih ženskih urokljivih pogleda. Nakon najave povratka, svi su mještani u potpunoj tišini čekali da vide brod i ulov koralja spremijenog u košare, *pajole*. Vlasnik broda i/ili vođa ribara bi na brodu glasno izgovorio formulu:

„U ime Isusovo, otvorite pajole i dignite blagoslov!“

Kako li je čudesan koralj!

Ida Loher

Grčki mitovi kroz dječji likovni rad – boja, pokret, preobrazba

Grčki mitovi stoljećima su bili inspiracija umjetnicima; književnicima, pjesnicima i likovnim umjetnicima. Brojni neobični detalji, čudnovatna bića, dramatični obrati, neočekivana saznanja, preobrazbe, junaštvo i pogibije isprepliću se pružajući mnoge mogućnosti za interpretaciju.

Sve te karakteristike pojavljuju se u mitu o Faetonu te mitu o Perzeju i Meduzi, a zajednička točka tih mitova je preobrazba tekućine u krutu tvar, odnosno preobrazba suza i krvi u jantar i koralj. Upravo taj moment, koji zakružuje cijelu priču, daje joj nadgradnju jer povezuje mit s opipljivim predmetima kojima se služimo i danas. Ta poveznica mitološkog i drevnog s nečim poznatim i svakodnevno prisutnim jedan je od razloga odabira tih mitova za likovni rad s djecom. Takav vidljiv i opipljiv završetak, odnosno zaključak, likovnu interpretaciju čini još zanimljivijom i privlačnijom.

Iako povezani tematskim završetkom, ovi mitovi u likovnom smislu nude različite mogućnosti interpretacije.

Mit o Faetonu sadrži brojne koloristički naglašene momente. Jedan od likova je Helije, bog sunca čija sama pojava asocira na upotrebu toplih, jarkih boja naspram tamnog, plavog neba kojim vlada (sl. 1). Zatim je tu niz scena u čijem je opisu naglašen upravo taj kontrast; Faeton se vozi sjajnom sunčevom kočijom između treperavog zvijezda po tamnom nebu, Zeusova svjetleća munja pogađa Faetona (sl. 2), vatra zahvaća Afriku...

Osim izrazitih kolorističkih momenata ovaj mit pruža mogućnosti igre s različitim vrstama kadriranja; bilo da se radi o odabiru kuta gledanja koji naglašava dramatičnost prizora (sl. 2) ili o kontrastu veličine likova unutar kadra čime se dodatno pokazuje/naglašava odnos moći (sl. 3).

1

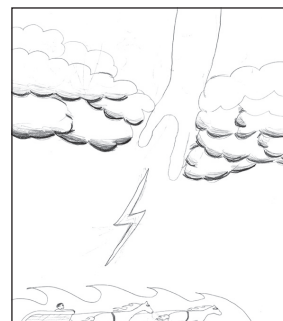
autor:
Marijan Žužul

2

autorica:
Laila Kasumagić

3

autor:
Martin Plaftarić

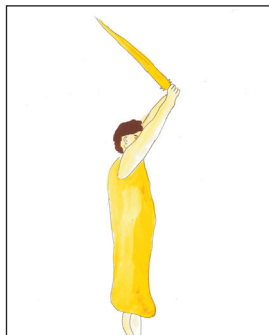
4

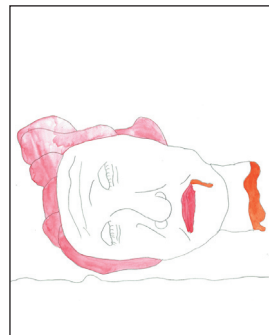
5

6

7

sl. 4-11 kadrovi iz animiranog filma "Perzej i Meduza"

Mit o Perzeju i Meduzi posebno se ističe stalnim pokretom i ispreplitanjem različitih akcija (sl. 4-7). Zato se za interpretaciju ovog mita animirani film i strip nameću kao logičan izbor. Upravo ti mediji pružaju najveće mogućnosti prikaza kretanja, pokreta i promjena.

Likovi zahtijevaju prikaz s mnogo detalja koji su bitni za radnju (mač, leteće sandale, štit - ogledalo, Meduzina zmijolika kosa...), a koloristički najnaglašeniji motiv je Meduzina glava (kosa i krv), koji je okosnica, odnosno poanta cijele priče. Isticanjem crvenom bojom, jedinom jarkom bojom u cijeloj likovnoj interpretaciji, ona dobiva dodatni naglasak.

Niz akcija koje se stalno izmijenjuju «uokvirane» su s dvjema preobrazbama koje čine okvir priče: preobrazba Meduze iz ljepotice u čudovište na početku te preobrazba Meduzine krvi u koralj na kraju.

Upravo preobrazba, koja je okosnica obje priče i poveznica između njih, nudi još cijeli dodatni niz likovnih mogućnosti interpretaci-

je, pogotovo u mediju animiranog filma, bez obzira o kojoj se tehnici animacije radi.

U filmovima su korišteni različiti načini prikazivanja preobrazbe: direktno postupno bojanje prilikom snimanja kadrova (preobrazba bijelca u crnca prilikom prizora paljenja Afrike u filmu o Faetonu), gradnja kolažem novih oblika na starima (preobrazba Faetonovih sestara u drveće), polagano mijenjanje oblika nizanjem sekvenci (preobrazba Meduze, preobrazba Meduzine krvi u koralj (slike 8-11)).

U likovnoj interpretaciji mitova, odnosno izradi stripova i animiranih filmova sudjelovali su učenici Osnovne škole Šestine u Zagrebu: Lucija Bašić, Blanka Capak, Bruno Ceschia, Dino Divković, Dora Drašković, Luka Greguraš, Filip Lisec, Laila Kasumagić, Valentina Kecerin, Andrea Kosinec, Mislav Keleminić, Juraj Kozačinski, Lucija Juričić, Maja Milenović, Josipa Patljak, Anamarija Papa, Martin Plaftarić, Karla Stanko, Luka Šimunović, Jakov Tenžera, Franjo Topić, Matija Uremović i Marijan Žužul pod vodstvom profesorice likovne kulture Ide Loher.

8

9

10

11

